

ВІЙНА ПРОТИ УКРАЇНЦІВ У КОГНІТИВНОМУ ПРОСТОРИ В ІМПЕРСЬКУ ЕПОХУ: ЛІНІЇ РОЗЛАМУ

Скакальська Ірина Богданівна,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8705-7971>

Анотація

У публікації авторка в історичному дискурсі проаналізувала когнітивну війну в часи імперської Росії, яка велася століттями проти українців. Російське самодержавство продукувало ідеї великодержавного шовінізму, неповноцінності інших народів порівняно з російським народом. Розглянуто складові інструменти когнітивної війни: підміна понять і смислів, заборона власної назви українців на малорос, насадження чужої історії, мови і релігії, знищення інтелігенції та історичної пам'яті етносу. Показано «лінії розламу» між українцями та росіянами.

Ключові слова: українці, когнітивна війна, суспільна свідомість, ідеологія, мова, історія, культура, релігія, інтелігенція

Війна – це погано, а рабство ще гірше...
У. Черчілль

У період активної фази українсько-російської війни 2014–2022 рр. спостерігаємо з якою ненавистю вороги знищують українські міста, пам'ятки архітектури, заклади культури та освіти, тисячі цивільних українців, над якими знущаються, яких гвалтують, грабують і вбивають. Після такого залишається процитувати фразу: «Carthago delenda est, Карфаген має бути зруйнований». Це висловлювання пережило віки і стосується повного знищення окупанта.

Збройна агресія Росії стала продовженням політики держави, яка століттями нищила різними методами все українське у рамках

імперського самодержавства. Агресором велася спланована когнітивна війна супроти українців. Когнітивна війна – це ураження свідомості. Вона стосувалася підміни понять, запровадженні нових смислів, також відбувалося «знищення» української мови, історії, культури та пропагуванні «руського мира». Пропаганда намагалась досягнути того, щоб людина думала як потрібно імперії. Завдяки новітнім технологіям у XXI ст. когнітивна війна вийшла на новий рівень. Вона застосовує переваги Інтернету і соціальних мереж. Когнітивна війна вона не така помітна, але має більші наслідки, оскільки стосується основ духовності суспільства. Ідеться про історичну пам'ять, релігійну сферу та національну ідею. Завдяки смислової війні супротивнику вдається підкорити суспільство не вдаючись до відвертої сили чи примусу.

У когнітивній війні віками пропагувалася єдність «братніх народів», Москва активно поширювала такі наративи і зараз під час відкритої війни стало реальним для українців подолання «спільного минулого». Парадоксально, але в Україні найбільших обстрілів і знищення зазнали російськомовні міста.

Теперішня війна оголила і показала «лінії розламу» між українцями та росіянами. Яскравим прикладом є те, коли сестра з України дотелефонувалася до рідного брата в Росію, сказала, що війна і жахіття. Він сказав, що ніякої війни немає, щоб вона більше не дзвонила, бо до нього за такі дзвінки прийдуть в дім і його застрелять. Таким чином, чимало українців стикалися із ситуацією, коли близькі російські родичі відмовляються вірити в те, що Росія напала на Україну.

Когнітивна війна може вестись за допомогою різноманітних векторів і засобів. Такий вид війни – це війна світоглядів, концепцій минулого, ідентичностей. Її суть закладено у твори літератури, мистецтва і культури, в політичну пропаганду, в моделі освіти, в наукові доктрини і бачення світу. Найбільше посягань зазнає українська історія, яку нахабно привласнювала та перекручувала Москва. Як зазначає український історик В. Сергійчук, що «у дія наших північно-східних сусідів стосовно українців бачимо природжену ознаку нахабно привласнювати створене чужою працею. А такі вчинки можна оцінювати однозначно: чужий до чужого по чуже...»

(Сергійчук, 2022). Упродовж перебування українців в складі Російської імперії відбувалося знищення історичної пам'яті народу, зміна назви етносу, заборона мови та перекручування історії.

Як наслідок Української національної революції XVII ст. під проводом Б. Хмельницького стала поява на політичній карті Європи – Української козацької держави. У пошуках союзників держава українців перейшла під протекторат Московського царства, сподіваючись знайти підтримку, а дарма. Московський уряд з перших же днів намагався змінити політику протекторату на політику підкорення української території. З метою реалізації таких задумів Москва нав'язала українцям інститут царських воєвод, які в порушення союзних угод з Україною починають активно втручатися у справи української адміністрації і суду (Ларченко, 1997). Здобутки Козацької революції поступово знищувалися російським самодержавством, найперше це відобразилося на українській самосвідомості, прагненнях до волі та національній культурі.

Користуючись бездержавністю нашого народу, московські самодержці починають поступово прибирати до своїх рук усі цивілізаційні досягнення українства. Прикладом когнітивної війни стала зміна назви Московського царства. Московська держава отримала назву «Російська імперія» в 1721 р. Відбулася смислова зміна понять, яку схвально «проковтнули» піддані. Як зазначає професор В. Сергійчук, що Петро I наказав змінити назву своєї держави на Росію, що було однозвучним з терміном Русь. Тобто, москвини, прийшовши на чужу для них територію й оголосили все чуже для них українське своїм – руским, яке легко сприймається замість руського – справжнього українського. Мало того, українська еліта опиняється в Московії, насамперед, вона русифікується (Сергійчук, 2022). Крім того, вона переймає московську політичну ідеологію. Так відбувалася зміна у свідомості українців, тобто внаслідок когнітивної війни.

Також для підтвердження її проявів процитуємо приклад історика С. Плохія про процес інкорпорації українських земель вже за часів Катерини II, який відбувався без опору з боку українців. Так, «процес асиміляції Гетьманщини... зайняв 20 років. Перехід відбувся поступово, без нових повстань або створення нових мучеників

за справу української автономії. Цей процес проходив за підтримки численних вихідців з Гетьманщини, які сприймали інтеграцію до складу імперії як позитивне явище» (Плохій, 2018, с. 186). У час доби Просвітництва російська влада вдало підмінила поняття, оскільки, під гаслами змін в імперії в душі Доби Розуму – ліквідувала залишки української автономії без всіякого супротиву. Війна символів перемагає мовчазно і без кровопролиття. Як бачимо, що «Унаслідок добре продуманої політики відбувалося інтегрування еліти до імперського організму» (У кігтях..., 2016).

Слушно підмічено й те, що Гетьманщина стала майданчиком для двох різних тенденцій. Одна з них пов'язана з назвою «Україна» і стала основою для формування української самосвідомості. Інша пов'язана з Малоросією і тут виникла традиція розглядати Україну як «меншу Росію», а вже українців – як частину більшої російської нації (Плохій, 2018, с. 167). Такі імперські традиції пережили XIX, XX століття і взяті для пропаганди путінським режимом.

Найбільше когнітивна війна самодержавства була спрямована проти української мови, як основи національної ідентичності. Російська імперія прагнула знищити колективну пам'ять українців, їхню мову як її засадничий елемент, культуру, довести те, що «малороси (українці) це ті ж самі великороси (росіяни)». Поневолювачі добре розуміли, як організувати переслідування мови, при цьому вказуючи, що українська мова, це зіпсована полонізмами російська. Така ідіома століттями нав'язувалась українському народу. Боротьба проти української мови розпочалася ще у другій половині XVII ст., коли Києво-Печерській лаврі було заборонено без попереднього узгодження з московським патріархом, видавати богослужбові книги, а на книги Петра Могили, Кирила Ставровецького, Іоанікія Галятовського, Сильвестра Косова, Лазаря Барановича накладено «прокляття й анафему» (1690 р.). У наступному столітті наступ на українську мову ще більше посилювався (Поліщук, 2015, с. 219).

Українська мова була офіційно заборонена ще двічі під час ліберальних реформ Олександра II. Практично, це мало призвести до цілковитої асиміляції й розчинення українства у панівній великоросійській нації. Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський указ

1876 р. виступають як інструменти когнітивної війни російського самодержавства, спрямованої на посилення національного та духовного гноблення українського народу.

У когнітивній війні російське самодержавство використовувало релігію та духовність українців. І починалося все це робитися з підпорядкування в XVII столітті української церкви Москві, що поступово змінювало її характер, відривало від українського життя і перетворювало у знаряддя великоросійської пропаганди (Війни інформаційної..., 2021, с. 308).

Когнітивна війна найбільше торкалася історичного минулого обох народів. Вона впроваджувалася завдяки історіографічній схемі російської історії, яка була сформульована Н. Карамзіним і С. Соловйовим та послідовно насаджувалась через шкільні й університетські підручники в голови підданих російського царя (Гирич, 2015). Мало того, ця історія нещадно грабувалася і привласнювалася музеями імперії. Так, значних масштабів експортування культурних цінностей з України набуло з кінця XVIII – початку XIX століття, коли були вивезені скарби скіфських курганів, давньослов'янські та давньоруські старожитності. «Таким чином Україна позбавлялася якраз того, що дає її народові національне обличчя, губила свої скарби, губила назавше», – зазначав на початку XX ст. відомий етнограф, археолог, один із хранителів національної старовини М. Біляшівський (Кот, 2020). Маніпуляції з історією тривали постійно, про українські корені російські історики склали фантастичні вигадки. Все це було спрямоване на винищення українства і проявилось у теперішній денацифікації, з доктриною якої 24 лютого прийшли путінські війська в Україну.

Для того, щоб боротися супроти когнітивної війни, українській еліті необхідно було добитися національного визволення та звільнитися від силоміць-добровільного засвоєння постулатів шовіністичної російської національної ідеї. Розпочали це ще В. Капніст, Т. Шевченко, П. Куліш і М. Костомаров, а остаточно довершив Михайло Грушевський своєю «Історією України-Руси» (Гирич, 2015). Так, учасники Кирило-Мефодіївського братства виступали за перетворення імперії на федерацію рівноправних слов'янських республік, одною з яких

мала стати Україна. Після таємного слідства російські урядовці представили прагнення братства як «об'єднання усіх слов'ян» під скіпетром царя (Плохій, 2018, с. 214–215). Саме таку інформацію запропонували суспільству, а справжню програму тримали в таємниці, фальшуючи ідеї української інтелігенції, яка створила політичну програму боротьби. Як би не старалося самодержавство, а вірші Тараса Шевченка, як активного учасника братства, сприяли формуванню національної свідомості, попри когнітивну війну самодержавства.

Після ліквідації Кирило-Мефодіївського товариства в Україні розгорнувся громадівський рух. Царат зрозумівши українську спрямованість руху, розгорнув проти нього пропагандистську антикампанію, звинувачуючи його представників не лише в «українофільстві», а й в «малоросійському сепаратизмі» та пропаганді соціалістичних ідей. Поліція перешкоджала розгортанню громадівського руху за межами культурно-освітньої сфери (Реєнт, 2016, с. 89).

Наступні «лінії розламу» мали місце в період революції 1905 року, яка була незавершеною, але українцям була повернена їхня рідна мова, почала виходити україномовна періодика і вони створили осередки товариства «Просвіта» по всій Україні. Проте, доба імперської реакції знову «пригальмувала» здобутки українців і запустила когнітивну війну.

На прикладі довгого імперського періоду ми побачили, що українська інтелектуальна еліта виявилася загалом не завжди готовою до складної боротьби з російськими когнітивними атаками. Проте, «лінії розламу» між українцями та росіянами все таки були. Представники Кирило-Мефодіївського товариства, громадівського руху, Братства тарасівців, зуміли заявити про українську мову, культуру і національну ідентичність народу.

Президент РФ В. Путін не перестав твердити, що Україна – це «історичне непорозуміння», а українці – це ті самі росіяни. Про це, зокрема, він заявив 18 березня 2015 р., «відзначаючи» річницю анексії Криму. Це підтвердили представники російського наукового середовища, зокрема, що «українська мова – діалект великої російської мови», а Київська Русь і Росія – це тотожні поняття (Поліщук, 2015). Це є підтвердженням когнітивної війни, яка переросла сьогодні

у повномасштабне вторгнення агресора, а її початки були закладені російським самодержавством.

За нашими спостереженнями, саме так звані «чужі смисли» в російсько-українській когнітивній війні мають найбільш агресивний характер. Якщо брати до уваги імперський період, то це нав'язування українцям меншовартості як нації, тема малоросійства, заборона мови, фальсифікація історії України. Поширеним випадком сучасної російської інформаційної інтервенції за допомогою чужих смислів є нав'язування міфологізованих символів Другої світової війни, наприклад, під лозунгами «Деды воевали», але це буде вже інше дослідження.

Зараз Україна має унікальний історичний шанс перемогти РФ й остаточно вирватися з-під її впливу – економічного, культурного, цивілізаційного, покласти край когнітивній війні. Українці вже зрозуміли, після страхітливих картинок із звільненої Бучі, Гостомеля, Ірпеня, Бородянки, також вокзалу з Краматорська, одну фундаментальну річ, що там де існує «руській мир», немає місця для жодного українського вільного світу. Історію пишуть переможці. Це буде історія європейської України.

З непохитною вірою у Перемогу України!

Література:

1. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс : монографія / за ред. В.А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М.Ю., 2021.
2. Гирич І. «Русский мір»: від концепту «Москва – третій Рим» до рашизму. *Громадський простір*. 2015. <https://www.prostir.ua/?blogs=russkij-mir-vid-kontseptu-moskva-tretij-rym-do-rashyzmu> (дата звернення 05.04.2022).
3. Кот С. Як Росія привласнювала культурну спадщину України: з історії пограбування і вивезення. *День*. 2020. № 113–114.
4. Ларченко В. Ліквідація політичної автономії Гетьманщини. 1997. <http://surl.li/bszuf> (дата звернення: 30.03.2022).
5. Плохій С. Брама Європи. Харків, 2018.
6. Поліщук Ю. Мовна політика Російської влади в Україні (кін. XVIII – сер. XIX ст.ст.). *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України*. 2015. Вип.4. <http://surl.li/bszvх> (дата звернення: 05.04. 2022).

7. Сергійчук В. Як росіяни привласнюють собі чуже ім'я, чужу історію, чужу землю. *УКРІНФОРМ*. 2022. <http://sur.li/bszwl> (дата звернення: 08.04.2022).
8. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ, 2016.
9. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / керівник проекту В. Столяренко. Харків, 2016.